

9. Рудовіч, С. Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе / С. Рудовіч. — Мінск: Тэхналогія, 2001.
10. Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Раппальского договора. — М: Изд-во полит. лит-ры, 1968.
11. Турук, Ф. Белорусское движение. Очерк национального и революционного движения белорусов / Ф. Турук. — М.: Гос. изд-во, 1921.
12. Хомич С.Н. Территория и государственные границы Беларуси в XX веке: от незавершенной этнической самоидентификации и внешнеполитического произвола к современному status quo. — Минск: Экономпресс, 2011.

Марозаў Сяргей Паўлавіч

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт ім. Я. Купалы (Гродна, Беларусь)

КАНЦЭПЦЫЯ КАНФЕДЭРАЦЫІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОВСКАГА Ў БЕЛАРУСКАЙ ПАЛІТЫЧНАЙ ДУМЦЫ (1915—1916 гг.)

Адной са старонак Першай сусветнай вайны ў Беларусі з’яўляюцца пошукі яе нацыянальна-дзяржаўнага ўладкавання. Беларуская палітычная думка набліжалася тады да ідэалу незалежнай дзяржавы двума альтэрнатыўнымі шляхамі: 1) шляхам рэалізацыі ідэі беларускай дзяржаўнасці ў межах адроджанага Вялікага княства Літоўскага (вядома, ужо ў новых формах і на іншай аснове); 2) у якасці аўтаномнай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі ў межах гіпатэтычнай Расійскай дэмакратычнай рэспублікі [10, с. 285].

Першы напрамак палітычнай ідэалогіі, да нядаўняга часу навуцы мала вядомы, выклікае з сярэдзіны 1990-х г. вялікую цікавасць айчынай і замежнай гістарыяграфіі. Яго вывучэннем займаліся А. Грыцкевіч, Ю. Весакоўскі, А. Ціхаміраў, С.М. Хоміч, А. Смалянчук, У.Я. Снапкоўскі, М.Б. Шчаўлінскі, З. Шыбека, М.В. Цуба і інш. Гісторыя ідэі і праектаў аднаўлення ВКЛ у 1915—1918 г. выдзяляецца ў самастойную даследчую тэму. Ёй прысвяцілі спецыяльныя работы даследчыкі з Беларусі (А. Сідарэвіч [9; 11], С. Багалеўша [2], В.А. Ашарчук [1]), Літвы (Р. Лапата [13], Э. Гімжаўскас [6; 7]), Канады (З. Панарскі [14]).

Ужо сама адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка Обер-Ост, утвораная немцамі на акупаваных у 1915 г. землях Літвы і Беларусі, сваімі межамі і абрысамі нагадвала Вялікае Княства Літоўскае 1793—1795 г., ад якога не істотна рознілася і плошчай (адпаведна 112 тыс. і 120 тыс.

кв. км). Спачатку ў Берліне не бачылі выразна перспектыву палітычнай будучыні Обер Оста. Але ў мінулым «гістарычнай Літвы» ўбачылі зручны сродак шантажу супраць Расіі. Відаць, невыпадкова лінія фронту восенню стабілізавалася ўздоўж мяжы другога падзелу Рэчы Паспалітай — і яна нагадвала гісторыю.

Выдаючы сябе за абаронцаў прыгнечаных народаў, немцы хацелі без слоў «анэксія» і «выпраўленне межаў» аформіць страту Расіяй зямель пад выглядам г. зв. «самастойных дзяржаў», у спісе якіх Беларусі, аднак, не было. Але, правакуючы Расію да падпісання сепаратнага міру, яны стваралі ілюзію свайго намеру ўтварыць вялікую Літоўскую дзяржаву з ахопам усяго Обер Оста — змадыфікаванае ВКЛ у палітычнай сістэме «Сярэдняй Еўропы».

Новыя геапалітычныя рэаліі, больш гнуткая, у параўнанні з царскім урадам, палітыка нямецкай адміністрацыі адносна нацыянальных праблем стварылі перспектывы для дзейнасці мясцовых палітыкаў. У тых умовах Беларускай Народнай Камітэт, палітычна-інтэлектуальны і каардынацыйны цэнтр беларускіх арганізацый на акупаванай немцамі тэрыторыі, і невялікая група актыўных беларускіх нацыянальных дзеячаў на чале з А. і І. Луцкевічамі, В. Ластоўскім, што засталіся ў Вільні, выставілі ініцыятыву абвешчэння «палітычнай незалежнасці Літвы і Беларусі ў яе апошняй гістарычнай форме Вялікага Княства Літоўскага» [8, с. 257].

Чаму менавіта Вялікае Княства Літоўскае? Гэта ідэя лунала ў літоўска-беларускім грамадстве задоўга да вайны. На думку А. Луцкевіча, з развалам ВКЛ не зніклі тыя фактары, што некалі прывялі да стварэння гэтай вялізнай дзяржавы ад Балтыйскага да Чорнага мора: геаграфічнае палажэнне Беларусі, Украіны і Літвы, супольнасць водных артэрыяў (сістэма рэк, каналаў) і сістэмы дарог, узаемнае дапаўненне прыроднымі багаццямі, інтарэсы абароны, а таксама гістарычна складзены эканамічна-гаспадарчы комплекс, эканамічныя інтарэсы і жаданне мець выхад да мора («гэта першы варунак для эканамічнага развіцця Беларусі»), 500-гадовая традыцыя супольнай дзяржаўнасці і агульная сталіца [9, с. 315—316, 318—320]. Імкненне да трываллага саюза з больш моцнымі суседзямі тлумачыцца таксама разуменнем недастатковасці эканамічнай, сацыяльнай, культурнай базы для стварэння манацыянальнай беларускай дзяржавы, недахопу ўласных сіл для дзяржавастваральнай працы, непадрыхтаванасцю беларускага грамадства да незалежнасці.

Свае асноўныя канцэптуальныя падыходы да стварэння беларускай дзяржаўнасці ў выглядзе адроджанага ВКЛ айчынная палітычная думка сфармулявала на працягу студзеня 1915 — чэрвеня 1916 г.: канфедэра-

цыя двух народаў (Канфедэрацыя ВКЛ) і федэрацыя чатырох народаў (Злучаныя штаты Беларусі, Літвы, Латвіі і Украіны). Усе наступныя праекты, распрацаваныя на працягу 1917—1918 гг., грунтаваліся на ўжо выпрацаванай палітычнай платформе канфедэрацыі або федэрацыі.

Беларускі праект Канфедэрацыі ВКЛ спачатку меў прыхільнікаў сярод прадстаўнікоў іншых нацыянальных рухаў Краю. Для яго ажыццяўлення ў снежні 1915 г. у Вільні паўстала арганізацыя «Канфедэрацыя Вялікага Княства Літоўскага», якая аб'яднала прадстаўнікоў беларускіх, літоўскіх, польскіх і яўрэйскіх палітычных арганізацый.

Канфедэрацыю ўзначаліла Часовая рада, якая выступіла за дзяржаўную незалежнасць «гістарычнай Літвы» і занялася выпрацоўкай мадэлі беларуска-літоўска-латвійскай дзяржавы, якую меркавалася адрадзіць на тэрыторыі былога ВКЛ. У склад Часовай рады ўвайшоў шэраг вядомых літоўскіх і яўрэйскіх палітыкаў (Ю. Шаўліс, Ё. Вілейшыс, А. Янулаціс, А. Заштаўт, Д. Шабад, Разенбаўм), але найбольш актыўную ролю адыгрывалі беларусы (браты А. і І. Луцкевічы, В. Ластоўскі). Праектам зацікавіліся літоўскія дзеячы А. Смятона, Ё. Станкявічус [8, с. 307—308]. Гісторыкам вядома пра палітычныя сходы віленскіх інтэлігентаў «адносна канфедэрацыі Літвы з Беларуссю», якія адбыліся 27 студзеня, 10 лютага, 13 красавіка 1916 г., пра сустрэчы па чацвяргях і пра сутнасць узнятых на іх праблем [14, с. 58—60]. Выпрацаваная Часовай радай мадэль дзяржавы была сфармулявана ва ўніверсале (19 снежня 1915 г.) і адозве «Грамадзяне» (16 лютага 1916 г.).

19 снежня Канфедэрацыя апублікавала на чатырох мовах Краю (літоўскай, польскай, беларускай і яўрэйскай) зварот («універсал»), якім абвясціла пра свой намер стварыць дзяржаву: «абы Літоўскіе і Беларускае землі, каторыя здауна прыналежалі да Вялікага Князьства Літоўскага, а цяпер апанаваны Нямецкімі войскамі, станавілі пры новых варунках гісторычных нераздельнае цела на фундамэнці незалежнасці Літвы і Беларусі, як суцэльнай дзяржавы, засцерагаючы усім націям у яе межах усе правы». Канфедэраты апеліявалі да ўсіх нацый, саслоўяў, арганізацый і да ўсіх грамадзян Краю з заклікам да мірнага суіснавання і аб'яднання пад лозунгам адраджэння ВКЛ, «уважаючы на важнасць вялікага гісторычнага момэнту, забыушыся крыуд узаемных, свар і недавер'я, маючы на мэці адно карысць супольнае Бацькаўшчыны» [4, л. 2]. Ад імя беларусаў гэты зварот-універсал падпісалі І. Луцкевіч, А. Луцкевіч, Д. Сямашка і В. Ластоўскі.

Праект стварэння Канфедэрацыі ВКЛ быў канкрэтызаваны ў адозве яго Часовай рады «Грамадзяне», датаванай 16 лютага 1916 г. Рада заяўляла аб разрыве палітычных сувязяў з Расіяй (незалежна ад яе

ладу) і збліжэнні з цэнтральнаеўрапейскімі дзяржавамі, з якімі пасля перамогі ў вайне «усё землі польскія, літоўска-беларускія і надбалтыцкія павінны будучь... стварыць гасударственны адзінкі ў такой або сякой камбінацыі» пры ўмове гарантыі «самочыннага развіцця іх сацыяльна-культурнага і палітычнага жыцця» [5, л. 2].

Больш дэталёва акрэслівалася тэрыторыя планаванага ВКЛ — этнаграфічная Літва і заходняя Беларусь. Не перакрэслівалася магчымасць яго пашырэння на ўсход. Усім нацыям, што жывуць на гэтых землях, забеспячваліся роўныя правы. Сталіцай Канфедэрацыі абвешчалася Вільня, вышэйшым органам улады — сейм, вышэйшым законам — канстытуцыя.

Адозва падкрэслівала, што гэтыя асноўныя жаданні-палажэнні былі ў розных формах выказаны «свядомымі» грамадскімі арганізацыямі Краю і «адпаведаюць усім справядлівым вымаганням як шырэйшых кругоў грамадзянства нашага, так і асобных народаў нашага Краю» [5, л. 2.]. Аднак станавілася відавочным, што пазіцыі нацыянальных арганізацый ўсё больш разыходзяцца.

У літоўскай палітычнай лініі паралельна выкарыстоўваліся формулы гістарычнай і этнаграфічнай дзяржаўнасці (у залежнасці ад зігзагаў палітыкі ваюючых бакоў), у той час як беларусы баранілі гістарычную формулу і ў літоўскай формуле бачылі жаданне падзяліць беларускія землі [6, с. 54]. Па меры ўпадку Расійскай імперыі сярод польскіх і літоўскіх дзеячаў перамагла канцэпцыя стварэння сваіх нацыянальных дзяржаў, і тэрыторыя ВКЛ апынулася ў арбіце іх зацікаўленняў. Яўрэі, прывабленыя вялікім рынкам Расіі, аглядаліся на Маскву. Нацыянальныя інтарэсы палітычных суб'ектаў мяркуемай канфедэрацыі аказаліся несумяшчальнымі. Акрамя таго, Канфедэрацыя ВКЛ мела шматлікіх праціўнікаў, не стасоўвалася з геапалітычнымі інтарэсамі Германіі. Таму выпрабаванне часам яна не вытрымала.

Паколькі канцэпцыя Канфедэрацыі ВКЛ усё ж захоўвалася, 21 мая 1916 г. яе Часовая рада была пераўтворана ў Пастаянную літоўска-беларускую камісію, што, аднак, істотна знізіла яе статус. Летам 1916 г. Беларускі Народны Камітэт працягваў перамовы з прадстаўнікамі народнасцяў краю ў духу ўніверсалу Канфедэрацыі. На пасяджэнні 4 чэрвеня ён заслухоўваў справаздачу А. Луцкевіча аб перагаворах «з літвінамі ў мешанай беларуска-літоўскай Камісіі». Выяснена, як запісана ў пратаколе, што ніякіх прынцыповых перашкод да сумеснай палітычнай работы «на грунці канфедэрацкай плятформы» няма [3, л. 14].

Але ў чэрвені 1916 г. адносіны паміж літоўскімі і беларускімі арганізацыямі пачалі пагаршацца на глебе разыходжання ў бачанні

палітычнай будучыні. Канфлікт паглыбляўся па меры таго, як (з канца 1916 г.) набывала ўсё большы прыярытэт літоўская этнаграфічная мадэль. Эпізадычнае аднаўленне перамоваў збліжэння не прынесла. Сваю руку да абвастрэння міжэтнічных адносін прыклала акупацыйная адміністрацыя. З сакавіка 1917 г. дамінантай «усходняй» палітыкі Германіі стала падтрымка літоўскага нацыянальнага руху. Літоўскі праект этнаграфічнай Літвы, супрацьпастаўлены беларускаму праекту гістарычнай Літвы, перамог, падтрыманы Берлінам.

Чаму немцы не ўзялі бок беларусаў? У планы Берліна не ўваходзіла стварэнне тут незалежнай магутнай дзяржавы. Беларускі праект канфедэрацыі (федэрацыі) з уключэннем у яе ўсіх (а не толькі акупаваных) беларускіх зямель закранаў інтарэсы яшчэ магутнай Расіі, з якой Германія спадзявалася на сепаратны мір. Беларускі палітычны патэнцыял быў слабым, прайграваў літоўскаму і, што больш важна, быў не схільны да кампрамісаў з немцамі [7, с. 70; 12].

Змены палітычнай сітуацыі яшчэ неаднойчы прымушалі літоўцаў і беларусаў да узаемаўзгодненых дзеянняў. Аднак у канцы 1917 г. у сувязі з дваістай палітыкай літоўскіх нацыянальных партый большасць членаў беларускіх арганізацый Віленшчыны расчароўваюцца ў ідэі сумеснай дзяржавы, хоць ад гэтай ідэі беларуская думка адмовілася толькі ўсярэдзіне 1920-х г., калі дэактуалізавалася такая мадэль эвентуальнага развіцця.

Распрацоўка канцэпцыі Канфедэрацыі ВКЛ — сведчанне скачка ў фарміраванні беларускай нацыі, якая ўжо ўсвядоміла сябе суб'ектам гістарычнага працэсу, свае палітычныя інтарэсы. Правал ідэі адбудовы ВКЛ стаў штуршком да рэалізацыі ідэі монанацыянальнай беларускай дзяржавы.

Бібліяграфічны спіс

1. Ашарчук, В.А. Попытки создания Литовско-белорусского государства (1915—1923 гг.) / В.А. Ашарчук // Актуальные проблемы становления і развіцця беларускай дзяржаўнасці / рэдкал.: А.І. Андарала [і інш.]. — Мінск: БДПУ, 2009. — Ч. 1: Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ад старажытнасці да 1918 г. — С. 191—194.
2. Багалеіша, С. Канфедэрацыя Вялікага княства Літоўскага: праекты і здзяйсненні / С. Багалеіша // Беларус. гіст. часоп. — 2005. — № 7. — С. 12—17.
3. Пратакты беларускіх арганізацый. 1916 г. — 16 л. // Бібліятэка Акадэміі навук Літвы. — Адзел рукапісаў. — F21-2068.
4. Didziosios Lietuvos Kunigaikštijos Konfederacija Laikini Taryba. Didziosios Lietuvos Kunigaikštijos Konfederacija Atsisaukimas. Універсал. 1915 г. — 2 л. // Бібліятэка Акадэміі навук Літвы. — Адзел рукапісаў. — F255-1673.

5. Didziosios Leituvos Kunigaikštijos Konfederacija Taryba. Hramadzianie! Люты 1916 г. — 3 л. // Бібліятэка Акадэміі навук Літвы. — Адзел рукапісаў. — F255-1674.
6. Гімжаўскас, Э. Беларускі фактар пры фармаванні літоўскай дзяржавы ў 1915—1923 гг. / Э. Гімжаўскас. — Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. — 216 с.
7. Гімжаўскас, Э. Беларускі фактар утварэння сучаснай літоўскай дзяржавы. 1915—1917 гг. / Э. Гімжаўскас // Гістарычны альманах. — Гародня-Беласток, 2005. — Т. 11. — С. 57—70.
8. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII — пачатку XXI ст.: у 2 кн. / А.А. Каваленя [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. — Мінск: Беларус. навука, 2011. — Кн. 1. — 584 с.
9. Луцкевіч, А. Барацьба за вызваленне / А. Луцкевіч; уклад., навук. рэд., пер., камент. і прадм. А. Сідарэвіча. — Вільня: Ін-т беларусістыкі; Беласток: Беларус. гіст. т-ва, 2009. — 650 с.
10. На шляху станаўлення беларускай нацыі: гістарыяграфічныя здабыткі і праблемы / В.В. Яноўская [і інш.]; навук. рэд. В.В. Яноўская; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. — Мінск: Беларус. навука, 2011. — 311 с.
11. Сідарэвіч, А. Канфедэрацыя Вялікага Княства Літоўскага / А. Сідарэвіч // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. — Мінск: БелЭн, 1997. — Т. 4. — С. 93.
12. Шыбека, З. Чаму Вільня не стала сталіцай БНР? / З. Шыбека [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: http://bk.baj.by/lekcyji/historyja/szybeka_01.htm. — Дата доступу: 10.04.2014.
13. Lopata, R. W kręgu projektów odrodzenia Wielkiego Księstwa Litewskiego (1915—1916) / R. Lopata // Lituanos-Slavica Posnaniensia: studia historica. — 2001. — Vol. 8. — P. 155—171.
14. Ponarski, Z. Konfederacja Wielkiego Księstwa Litewskiego 1915—1916 / Z. Ponarski // Białoruskie Zeszyty Historyczne. — 1998. — № 10. — S. 56—67.

Потросова Елена Сергеевна

Полоцкий государственный университет (Полоцк, Беларусь)

**ПОЛИТИКА РОССИЙСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА
ПО ОТНОШЕНИЮ К ИНОСТРАННЫМ ПОДДАННЫМ
ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

Первая мировая война резко изменила отношение царского правительства к подданным тех государств, с которыми Россия вступила